

LEVÉL ÉDESANYÁMHOZ

MIKES KELEMENRŐL

TAMÁSI ÁRON

Kolozsvárott, 1935. május 1.

Szeretett és jó Édesanyám!

Lássa más, mint vélekedik rólam, de én mingyárt nevetéssel kezdem el ezt a levelemet. Hát hogyan is ne kezdeném avval, mikor ekkora nagy és irtóztató levéllel rontok bé a házba s kied azt gondolhassa, hogy immár meg is kaptam azt az elmebéli zavarodást, melytől a tavaly olyan erőssen féjtett. De várjunk, mert mindennek vagyon magyarázatja, azonképpen ennek a levélnek is.

Nem is rég volt, mert csak egy esztendeje, hogy otthon lehettem Farkaslakán s egy kicsi időt együtt töltheténk. Szép tavaszt értünk akkor, de még a szép tavasznál is szebb volt, amikor én rakásba tettem eddigvaló könyveimet, amelyeket én mind a magam nyughatatlan elméjéből töltöttem meg, s akkor azt mondtam nagy gyermeki és igazi örömmel; lássa-é Édesanyám, ezeket mind én írtam teli! Akkor esett meg, hogy kied egyfelől a megélhetésemet búsította, másfelől pedig az elmebéli megbillenéstől féjtett. De az aggodalom után mingyárt felderült a kied orcáján a menyboltozat s abban a két nevető tatáros szemiben is feltündöklött az anyai csillag. Jól észrevettem, hogy örömit találja bennem és elmém gyümölcseiben, de egy csepp mégis hiányzott a tengerből. Nagy epekedéssel azt mondá nekem ugyanis: még csak azt szeretném megérni, hogy nekem is irnál valami szépről, valami szépet.

Hát ez a magyarázatja ennek a hosszú levelemnek.

Mert én attól a perctől fogvást folytonosan csak azt kerestem, hogy találnék valami szépet, amiről úgy tudnék írni, mint azt a vágyam sarkalja és Édesanyám megérdemli. Most nagy öröm vagyon, mind az én szivemben, mind pedig a papiroson, mert reátaláltam arra a szépre. S nem is kitalált dolog, amiről

szólok, hanem Ember és annak az embernek valóságos története. S a tetejében még székely ember is; igaz, hogy nem udvarhelyszéki, hanem csak háromszéki, de abban azután a legjobb féle, mondhatnám példakép.

Ha szükség volna rá, akkor is csak egy hibát lehetne találni benne; ez az egy is nem más, minthogy megholt, mégpedig elég rég, mert ennekelőtte 174 esztendővel. Szükség azonban a hibatalálásra nincsen, mert olyan ember volt ez a háromszéki, aki a holta után egy könyviben feltámadott s még mindegyre jobban támad.

Elképezelem, hogy kied most mily figyelemmel és nagy kíváncsisággal várja, hogy megmondjam ennek az embernek a nevit s elbeszéljem az ő kincses életit; valamint azt is, hogy mit tudott írni abban a feltámasztó könyvben, olyan nevezetést. De erre még egy kicsit várni kell, mert az a világ, amelyben ő született és gyermekeskedett, mindenképpen megkívánja a fülön való ragadást. A bárány mondatja velem, vagy éppen a galamb a fülön való ragadást, mert amicsodás idő volt az, kegyetlenebb elbánást is megérdemelne. Mert ha el tudja képzelni, akkor képzelje el, hogy milyen lehet legvalóságosabban a siralom völgye. Nohát olyan volt akkor mind egész Magyarország, mind pedig az erdélyi tartomány. Minden hely teli volt rakodva német katonákkal, akik ott is üzték a törököt, ahol török egy szikra sem volt. De bezzeg volt magyar és volt más hazai lakós s török helyett százszor török volt az minden német katonának. A sereges és nagyugró sáska, vagy a ragadozó erdei állat s még a vészesen terjedő ragados betegség is mókás dolog ama kegyetlen és pusztító németek mellett. Félték is úgy a szegény magyarok tőlük, hogy aligha félhettek úgy még a tatároktól is. Azt mondja a történelem, hogy példának okáért egyszer őt magyar falu, amelyik egymás mellett volt s meghallotta a németek jövését, futni kezdett ropogós télben az erdők felé. A gyermekeket szorgos futásukban elhullatták az úton s azok ott fagytak meg szegények, de a nagyok sem menekedtek meg benn az erdőkben, ahol étel és ital helyett mind csak megülő hidegben részesültek. Ha akarná valaki, személyes tanut is idézhetne, amint-hogy a történelem is idéz egy hadi bírót, aki maga is német zsoldos katona volt, de mégis némi csekély emberséggel, mert ilyeneket írt a felettes németeknek: „A német katonaság elnyomatása alatt valósággal odajutott a magyarság, hogy előbb ökreiket, azután földjeiket s legvégül a feleségük és a gyermekük testét kéntelenek eladni. Gyermekeiket a töröknek adják el rabszolgaságra, mert a német katona nem kérdi, hogy honnét a pénz, hanem csak legyen!”

Hát ebben a világban született az a csecsemő ember, akiről írom a leveletem. S amicsodás volt az a bánatos idő, azonképpen érkezék a világra ő is. Nem a családot, vagy a belsőséget s a házi gazdagságot gondolom, mert azt mind

szerencsésnek lehetne nevezni, mivel az apja s az anyja egyaránt jóva nemesek voltak, igen módos udvarházzal és megélhetéssel. Hanem az apát hiába kereste volna szemének első kinyílásával a gyermek, mert az háboruban időzött éppen s nem is lehetett tudni, hogy mely részen. Csak későbbben vették a szomorú hírt, hogy a székely kurucokkal együtt egy bizonyos Thököly nevű vezérhez állott, ami így nézve méltó cselekedet is lett volna, ha győzni is tudnának vala. De sajnos, úgy megverődtek a zernyesti csatában s éppen a gyermek születési esztendejében, hogy futásra kellett fogniok a dolgot. Egyenesen békésföldjére, ahol még a török basáskodott akkor. A szegény háromszéki vitéz azt gondolhatta, hogy immár biztonságos helyzetben van, de bezzeg felnyílék hamarosan a szeme, mert a havasalföldi vajda kiadta őt az Erdélyben kevélykedő német generálisnak, aki Fogarasra vitette s ott nagy kegyetlen kínzásokkal halálba küldte.

Ezt a vitéz székely embert Mikes Pálnak hívták, a fia pedig a keresztségben a Kelemen nevet kapta. Mivel pedig a falujuk Zágón volt, amely ma is jóhírben áll mind az egész környéken, azért az árva fiut Zágoni Mikes Kelemennek nevezik mindenütt, ahol magyarok laknak.

Bajos igazat szólani, hogy vajjon szerencse volt-é az, hogy éppen szerencsétlenség, amikor néhány esztendő múlva elétűnt egy Boér Ferenc nevezetű másik nemes ember és azt mondta, hogy ő bizony elvinné feleségül a háborús özvegy asszonyt. Ha az asszonyt tekintjük, ő szerencsének nézhetne, mert feleségül ment a nemeshez. Egy legfelsőbb itélettel, ha az egész magyarság életire és jó hírnevire gondolunk, talán ismét a szerencsét emlegethessük, mert eme második házasság nélkül Mikes Kelemen talán sohasem lett volna az az útmutató csillagunk, aki így lett. Mert a mostoha apa nagy változásokat vitt az árva fiúval végbe. Először is átkereszteltette őt a katolikus vallásra, mivel az édesapa református volt, de ő maga katolikus. Azután pedig elküldötte a legénykét a kolozsvári jézuita papok iskolájába, ahol sokat és szorgalmasan tanult, legkülönösebben a deák nyelvből.

Nem illendő dolog az Istenre reáfgni mindent, ami velünk, vagy mással történik. De ebben a jelenvaló esetben mégis fel kell suhajtanunk a legmélyből, hogy mily csudálatos az Isten csendes igazgatása, mellyel minden utat befödöz, csupán egyet hagy nyitva, hogy azután azon az egyen futhassunk az Ő akarata szerint! Mikor volna lehetséges, jobban látni az efféle rendeléseket, mint éppen a Mikes Kelemen életiben? Azt kell felelni, hogy soha. Ugyanis minden úgy következett egymásután, ahogy a stációk a keresztúton szoktak következni. Először csak befogadta a katolikus Anyaszentegyház a háromszéki bárányt, azután már ment is a jézuitákhoz, ahonnet hátra marasztotta nekünk azt a rajzos munkácskáját, amely ilyen címmel ékeskedik: „Hit, remény és szeretet.”

Ez az ő jelmondása maradt egész életében, de amikor leírta, akkor még bizonyosan nem gondolta, hogy északi Magyarországon nemsokára zászlóra fognak írni egy másik jelmondást is, amely így hangzott által a szegények siralomvölgén: „Pro libertate!”

Vagyis a szabadságért, amely elvételét a magyaroktól.

Ezt a szabadságos magyar zászlót egy szegény falusi ember emelte elsőben az egek felé, ahol az Isten lakóhelyét minden vallású ember egyaránt keresi. Hamar és bőségesen lettek társai Esze Tamásnak, mert így hívták azt a szegény falusi embert. De jól tudták, hogy egymagukban nem sokra mehetnek a nagy és elterjedt német hatalommal szemben, azért vezért kerestek szorgosan. S ki lehetett volna valaki más a kuruc magyaroknak a vezére, mint éppen Rákóczi Ferenc! Csak ő lehetett s ő is lett, mert ismerte jól a magyar nép elnyomatását, melyet szinte nézni sem tudott már, hanem egy-egy kurta időre elbujdosott előle. S mi lett a kurta bujdosásokból? Elsőben lett a kurucok általános felkelése, azután pedig egy sírigtartó és nagy bujdosás.

A nagy bujdosásig van azonban még egy és más, amit egyszer mi s egyszer pedig a németek emlegethetnek erősebben.

Nekünk legerősebben azt kell emlegetni, amikor annyira haladtak volt már a kurucok, hogy Rákóczi Ferencet Erdélyben fejedelemmé választották. Ez nemcsak azért nevezetes, hogy egyszer ilyen fejedelmünk is lehetett, hanem jelesen azért is, mert Mikes Kelemennel nagy dolog történt éppen ebben az időben. Ugyanis a nagy és szépséges fejedelem, akinek északi Magyarországon egy milliónál is több holdban volt a földje, úgy magához, mint a fejedelem-séghez méltó udvart akart támasztani. Azt gondolta, hogy ezt a célját semmivel sem érheti el jobban és érdemesebben, mintha megalapítja az erdélyi „Nemes Társaság”-ot. Átal is váltotta mingyárt cselekedetté ezt a gondolatot, mert Kolozsvár városában, ahol őt fejedelemmé emelték, helyből meglétesítette az erdélyi magyar ifjakot.

Tudni kell, hogy Boér Ferenc úr, mármint a Kelemen mostoha apja, mindenütt ott szokott volt lenni, ahol valami kedvező dolog rügyezésébe fogott. Igyhát az erdélyi nemes urfiakat sem lehetett nála nélkül összeválogatni, mert mingyárt jelentette a fejedelemnek, hogy neki is volna egy arra való fia. A fejedelemmel beszélni lehetett s azt válaszolta, hogy hol vagyon hát az a nemesi ifjú? Jótól kérdezte, mert Kelemen már ott is állott a fejedelem előtt. Szép öltözetű és szelíd ábrázatú ifjúnak látta őt a fejedelem s mivel időre is éppen megfelelt, mert tizenhét esztendő volt, azért maga mellé vette. Egyenesen apródnak tette meg, hogy az ő legbelső dolgaiban legyen a szolgálatjára. Nem kellett sok idő, hogy a fejedelem észrevegye: no, ebben az egyben jobban választottam, mint a generálisokban, mert amíg ezek makacs természetűek és

mindenben a legnagyobb tudósok, addig ez az ifjú serény és ügyes a szolgálatban, okos és derűkeltő a beszédjében, és szépen ragaszkodó minden cselekedetiben.

Az is az Isten titka, hogy miben és hol adja az embernek az ajándékot.

Bátran el lehet mondani, hogy Mikes Kelemen ilyen titkos ajándéka volt az Istennek, mind a fejedelem számára, mind pedig a mi számunkra.

Az ajándékban Rákóczi tudott hamarabb gyönyörködni, mert attól az időtől fogvást, hogy Kolozsvárott egymás szemibe tekintettek, Kelemen soha el nem hagyta az ő urát és a szegény magyarok vezérét. Jóban és rosszban huszonnyolc esztendő telt el együtt, de inkább a rosszban töltötték mind a huszonnyolcat, mert négy esztendő múlva leesett a kurucok csillaga s talán elbujt valahol a magyar földbe belé, hogy még kincsebb legyen az a föld.

A csillag lehullása után azt üzenték a labanc németek Rákóczinak, hogy akarná-e magát s a vagyonát és társait épségben megőrizni, mert ha akarná, akkor hódoljon meg s úgy lesz. Rákóczi erre nem is felelt, hanem csak eszibe jutott a kurucok zászlója és azt gondolta, hogy inkább földönfutó lesz, csakhogy a zászló ragyoghasson mindig, amíg él a magyar nép. Meg is mondta abban a helyben az ő generálisainak s más társainak, hogy hűségben marad mindazokért, amikért az Isten és a Haza rendelése szerint harcolt, de immár nem kívánkozik bírása lenni senkinek. Ilyenformán ki-ki maga bíraskodott önmaga felett. Valahányan voltak, olyan ítéletet hoztak maguk felett, hogy nem tekintik a német szót, hanem Rákóczi mellett maradnak és véle együttesen vállalják a zarándokságot. A fejedelemnek könnyben ázott a szeme, hallván a hűséges vallomásokat. De leginkább a fiatal Kelemen orcáján nyugtatá a szemit, mert ez az ifjú nemcsak leghűségesebben állott melléje, hanem huszonegy esztendő életére ilyen bölcs szavakat is mondott: „Nagyságos fejedelem, az Isten rakás kenyeret hintett el imitt-amott az ember számára” s az velünk is úgy vagyon: menjünk tehát s ahol megtaláljuk, a magunk részit szedjük fel.

Igy indult el a halálig tartó bujdosásra Rákóczi Ferenc, és véle együtt a hűséges csapat, mintegy ötvenig való ember. Az utjukot Lengyelországon keresztül vették s ahogy ott megközelíthették a tengert, egy Danzig nevű kikötő városban hajóra szállottak s egyenesen Angolországba mentek. Itt azonban bal lábbal találtak partra ereszkedni, mert az angol királyné Rákóczival még beszélni sem akart. Ha nem is akart, azért még nem szökdöstek belé a bujdosók a tengerbe, hanem elmentek Franciaországba, melynek a királyával rokonságot tartott Rákóczi. Elsőbbben is ide kellett volna jönni nekik, mert szíves fogadtatásra találtak. Meg is ülték úgy magukat a franciáknál, hogy amikor elmentek innét, már ötödfél esztendővel voltak idősebbek.

Mikes Kelemen kiváltképpen nagy hasznát vette a francia vendégségnek, mert nemcsak megtanulta annak az országnak a nyelvit, hanem sok okos és útbaigazító könyveket is olvasott. Fiatal és jóféle értelmivel ezekből mindent kivett, ami neki kellett. A legnagyobb lelki rezdülést mégsem ezek az okos könyvek idézték fel benne, hanem egy szép és nevezetes francia asszonynak a levelei. Ezeket a leveleket akkor még nem tette volt nyomtatásba senki, de a csemegés és pajzán dolgok miatt, melyek azokban a levelekben rejtőzködtek, mégis szélesen és hosszan el valának terjedve. Azt is mondják némely tudós és babra emberek, hogy Kelemen innét nyerte volna a kedvet és a sugallatot, hogy ő is levelekben írja meg, amit a szívében hordozott s amit a világban tapasztalt.

Én nem tennék esküt arra, hogyan és miképpen volt, de azt biztosan lehet tudni, hogy ez a háromszéki fiú elmebéli szükségben nem szenvedett. Ha netalán a szép francia asszony adott volna neki mintát és buzdítást arra, hogy belső gazdagságának a gyümölcseit nekünk levelekben hagyja hátra, akkor legalább találtunk egy asszonyt, akit bátorsággal dicsérni lehet. De lám csak, nemigen van időnk a dicséretre, mert Rákócziék ismét tengerre szálltak, hogy valahol máshol szedjék fel azt a rakás kenyeret, amit Kelemen szerint, az Isten elhintett az ő számukra. Nagy volt a hír, hogy a török császár milyen bőséges ígéretekkel hívta az országába őket; de talán az ő reménységük még a török ígéretnél is nagyobb volt. Hát azt nem is lehetne csodálni, ha nagyobb lett volna, mert abban reménykedtek, hogy a hatalmas császár nagy hadat fog melléjük adni s ők annak a hadnak az élén tollason és zászlósan fognak Erdélyországba visszamenni. Erről a reménységről szölottak egymás között a bujdosók, amíg a tenger hányta-vetette őket. Volt idejük elegendő, hogy fülitől farkáig cirógassák a reményt, mert huszonöt napig ringottak a nagy vizen. Nem egyszer, de sokszor megesett, hogy Kelemen a bajtársaitól különhuzódva mélyedezett. Talán azt hihették, hogy búnak esett az a jószagú és csendülő lelke, de ő bizony egyéb dolgon jártatta a pillangós eszét. Ez az egyéb dolog nem más volt, hanem az, hogy neki van egy ismeretlen Nénje s annak a Nénjének ő levél formájában mindent meg fog írni.

Úgy is történt, ahogy a fejibe vette, mert ahogy megérkezhettek Gallipoli városába, még azon a napon papirosat terített maga elé és belékezdett az első levélnek a megírásába, emígy:

„Édes Néném, hálá legyen az Istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen.”

Bizony, nagy szó volt az, hogy szerencsésen, mert még ma is jól meggondolja az ember a tengerre szállást, hát még abban az időben, amikor a mérges szelek és a morgó vízhegyek kedvükre térengethették a hajókat, mivel azok a máiaknak csupán a tojásai voltak. Nem csoda hát, hogy a tenger erőssen ijedtit

vette Kelemennek, aki ezt nem is átalotta a Nénjének bévallani, mert az írta: „Én olyan bátor vagyok a tengeren, hogy ha a hajó egy oldalára fordul, már azt gondolom, hogy a halaknak leszek vacsorára. Még szent Péter is megjíedt volt, mikor a vízben sipadoztak a lábai; hát mi bűnösök hogyne félnénk!” Hálá legyen az Istennek, ezt a tengeri ijedtséget hamar kiujulta s még az „etyepe-tyéje” is jócskán megjíedt, csak éppen a jóféle ennivaló hiányzott a megkerült egyepetyéhez. Mert a töröknek olyan vallása van, hogy sem disznóhúst nem eszik, sem szalonnát nem tart, sem pedig töltött káposztát nem rottyogat. De ami egyebet adtak volna, avval is elég rosszul jártak a magyarok. Nevezetesen úgy volt a dolog, hogy a kajmakány, ki uraságban mingyárt a fővezér után következik a törököknél, egyszer meghívta őket délebedre. Annyi igaz, hogy sokféle ennivalót hoztak a szolgálk, de miképpen! Úgy, hogy csak megszagoltattak mindent s azután már el is vitték. Kelemen úgy kelt fel a „száraz ebéd” után, ahogy leült volt. Fel is fogadta abban az álló helyiben, hogy török vendégségbe máskor csak jóllakva megyen. Várhatta azonban, hogy újólag meghíjja valami gazdag török s legalább az orrát megvendégelje, mert hivatalanul maradott. Aki elsőbb embert meghívtak, második ízben az sem vágyódott, mert a török nem csinál ilyenkor egyebet, csak „ád egy pipa dohányt, egy findza kávé, azután, egy-két szó után, a hosszú hallgatás. Amikor pedig a füstölőt előhozzák, már az arra való, hogy el kell vakaródni a háztól”.

Azonban nemcsak asztalnál ember az ember, hanem egyéb állapotjában is. Itt tekintve, sok dicséretet kaptak Kelemen-től a törökök. Emberséges emberek voltak, ha a keresztényeket meg is vetették. Az érkezésnél is igen hathatós pompával fogadták a magyarokat és mindenféle tisztelő cifrasággal. Olyan nagy volt a láрма és a tódulás, hogy Kelemen azt gondolta: „no, most elrabolják őket, s már csak azt nézte, hogy melyik kötözi meg”. Szives és jó ember volt maga a vendéglátó kajmakány is. Ez pedig nem akárki volt, hanem a török császár rokona, mivel a császár leányával hált. Nem irigylette tőle azt senki, mert úgy beszélték, hogy elegendő csúf a császár leánya. Elég csúf lehetett, mert a kalmakány őt is úgy szokta volt megvendégelni az ágyban, ahogy a magyarokkal cselekedett az asztal mellett. Emiatt panaszt is tett a leány az ő hatalmas apjának, aki úgy segített a dolgon, hogy az asszony-házba hívatta a kalmakányt s ott jól reáveretett a bottal. Ezt a látványosságot nem Kelemen látta, mert az asszonyházba még törökben is csak a kappanformájú megheréltek mehettek bé. Hanem az egyik magyarnak a felesége mosóné volt a kalmakány udvarában s ő hozogatta haza a jó törökös híreket. Kelemen azonban még a mosónénál is többet tudott, pedig nem is kajtatott hírek után, csak a leveleket irogatta szorgalmasan az ő Édes Nénjének. Így tudta azt is, és jóslat formájában meg is írta már előre, hogy a kajmakányból rövidesen fővezér lesz. Amikor

kérdették tőle, hogy ezt honnét tudhassa, akkor így felelt: „Onnét gondolom, mert a császár leánya jobban szeretne fővezérné lenni, semmint kalmakányné.” Bé is telt hamar a jóslat, mert a császár az addigvaló fővezértől elvette a pecsétet, és a kalmakánynak adta. Nekem is úgy tetszik, hogy helytelenül cselekedett, mert „jobban illik egy mészároshoz, hogy jó hadi ember legyen, mivel úgylis minden nap vért ont”.

Amikor a pecsét ezen az úton az elsőt vándorolta, akkor már a magyarok Drinápolyban voltak, mely mutatványosabbnak tetszett, mint az első. Itt egy jó darabig künn a mezőn laktak; sátorok alatt, valamint az izraéliták. Azután szállást csináltatott nekik a fővezér, de nem sokkal haladták felül akkor sem a sátorozást. Egyedül a Rákóczi szállása volt emberséges, mivel azok a törökök még magyarban is nagyra nézték a legfőbbik embert. A többi magyaré csak abban különbözött egymástól, hogy az egyik hibásabb volt a másiknál. Kelemen mégis jókedvvel írja a Nénjének: „A házam négy kőfalból áll, azon egy fatáblás ablak, azon a szél mind széllyire, mind hosszára bújóhet. Ha pedig papírossal bécsinálom, az egerek és a patkányok a papírost vacsorájokon elköltik.” Az ágya a földre volt vetve, füttözni pedig egy cseréptálhoz járt, melyben egy kevés bakszén izzotta a meleget. Panaszolkodás helyett inkább azon tündökött, hogy az ablakot micélből vágják olyan messze a magosba fel. Nem másért biza, hanem egyedül azért, hogy ne lehessen azon kileskelődni s a töröknéket szemre venni. Volt ott a házban egy kicsi fából való szék s leskelődés helyett Kelemen inkább azon üldögélt. Ilyenkor mindig a bujdosók sorsán gondolkozott, valamint a világ mutatványos és gyarló dolgain. Bélátta, hogy ennek így kellett történnie, mert „az Isten azt szereti, hogy az ő akaróján fussunk.” Nincs jobb, mint hogy „bizzunk, amíg élünk”. Mert lám, mire mennek mások is a magok nagy szabadságával és a hatalomra való feltörekedésükkel! A mészárosból felhágott vezért is egy pillanatás alatt a porba tevék, amelyből mindnyájan vétettünk, akár háromszéki nemes emberek legyünk, akár vérontó mészárosok. Igaz, hogy gyönyörűséges volna még egyszer meglátni Zágont, de ha az Isten másképpen végzett, akkor „holtunk után lássa meg más, akitől lehet”.

Igy töltötte Kelemen a négy kőfal között az időt, míglen egy esztendő mulva jött a parancs, hogy tovább kell menni. El is vonultak egy másik városba, aminek Jenikó volt a neve s ott feküdt éppen a tenger partján. A szállással itt sem járt jobban, mint Drinápolyban, mert a tenger szélye felett lakott egy cövekes házban. A padló alatt térdigérő víz locsogott folytonosan, hogy úgy tetszett éjjelenként, mintha feredett volna. A ház olyan emberé volt máskülönben, akit távolról főispánnak is lehetett volna nézni. Az is volt, de csak „a rókák között, mert szőcs” volt. Bútor semmi nem állott a házban, de a zsidóknak sem voltak bútoraik ennekelőtte s mégis milyen jól meg tudtak élni.

Az ablak alatt nagy halak úszkáltak s azoktól sokat kérdezősködött a Nénje felől, csak éppen a halak nem feleltek.

Nem kell mégsem azt gondolni, hogy csupán a halakkal társalkodott volna, mert a galambot jobban szerette. Ez a galamb egy Zsuzsi nevű leány személyiben rejtőzködött, a nagy Bercsényi házában, aki első generálissa volt Rákóczinak. Ennek a galambnak a cirogatására és a véle való turbékolásra sokat járt a generálisékhöz. De a víz itt sem folyt egészen leptiben, mert egyfelől Bercsényi erősen kunkorgatta a nagy bajuszát, másfelől pedig Bercsényinének, ki „Ábrahám idejében még fiatal lehetett”, soha meg nem szünt beszélni a szája. Mindig azokról a mulatságokról záporozott, amelyek még az ántivilágban, vagyis az ő leánykorában voltak. Kelemen hagyta, hogy beszéljen s úgy tett, mintha ügyelne is minden szóra. De azután hazament, és megírta a Nénjének: „Én nekem amicsodás természetem vagyok, elhallgatom az embert három óráig is, de azután kérdje meg kéd tőlem, mit beszéltek nekem? Mert én azon a hiten vagyok, hogy ha régi dolgokkal akarom az időt tölteni, akkor a Nagy Sándor históriáját olvasom; az elég régi.”

Isten őrizzen meg mindenkit, hogy ezt a generálisnének szemibe megmondta volna, mert kényes és rátartós asszony volt erőssen. Még amikor egyik helyről a másikra akart volna menni, akkor is nagy pompával és karon kellett vezetni. Egyszer azonban mégis másképpen esett, mert földindulás lévén, Bercsényinének hirtelen az „ijedség lett a hopmestere” s annak a karján futott egyedül a kertbe. Nem is lehet csodálni az ő megszeppenését, mert olyan goromba volt az a földindulás, hogy még a Kelemen háza alól is egyszeriben elment a víz s „csak este jött haza”.

Ha „rák hátán” járt is az idő, de mégis szinte két esztendő mulott el emígy. Akkor ismét jött a török parancs, hogy más városba fognak menni. A nagy gályát már elé is állították a vízre, hogy azon utaznának. Látván a nagy nekirugaszkodást, mind megijedtek, hogy nagyon messze kéne menniök s azért a fejedelem elment tudakozódni a fővezérhez. Bár igen jóféle ember volt ez a nagy tollas, mégsem árulta el, még a fejedelemnek sem, hogy hol lesz a következő szállás. Csak mosolygott és így szólt: „Csak annyira vagyok, hogy ha a riskását itt megfőzik, odavihetjük melegen.”

Arról nem tudósította Kelemen a Nénjét, hogy csakugyan főztek-é riskását, de arról igen, hogy ismét hét napot a tengeren töltöttek. A hajót gályarabok siklatták, óriási lapátokkal evezvén. El lehet gondolni, hogy micsoda dolog van ott, ahol kétszázhusz rabember, aki láncra nagyon verve, éjjel-nappal dolgozza azokkal a nagy lapátokkal a vizet. Ezek a rabok mind keresztény emberek voltak, sőt még magyar is volt közöttük. Kelemen meg is kérdezte ezektől a szegény magyaroktól, hogy nem vágyódnak-é haza? Azt felelték neki,

hogy a feleségük s gyermekeik eddig úgyis elvesztek otthon s így minek é hova vágyódnának hát.

A világnak akkori állapotjáról találóbb szókat a tengerbe pöknöni nem is lehetett volna.

De elég találót mondott Bercsényi generális is, amikor az új szállásra megérkeztek. Mert hallván, hogy Rodostó eme új városnak a neve, mingyárt megbojgatta a betűket, odafordult Kelemenhez, és azt mondta: ez a hely lesz Ostorod. A jövőendő igazat adott a generálisnak, sőt még annyival megtette, hogy nemcsak Kelemennek lett Ostora, hanem mindnyájuknak, akik bujdosók voltak.

De még azelőtt sok nevezetes dolog történt. Elsőbben is, amikor meghalották, hogy itt Rodostóban sok időt fognak tölteni, akkor mindenki a maga fészket ügykezett tatarozni. A törökök is egy kevésbé jobban megerőltették most magukat, mert emberségesebb szállást juttattak a bujdosóknak. Kelemen valami örménynek a házáat kapta s ahhoz kicsi kertecskeje is volt. De a jószágú hírek mellett már az első napon egy csendülő hírt is írásba tett a Nénjének. Az örmények ugyanis erősen megijedtek a magyaroktól s hamar elfutottak a kádihoz, mondván: „Ezek a magyarok olyan hamisak, hogy az asszonyokon, a leányokon még az utcán is erőszakot tesznek.” Pápai Gáspárnak jutott a magyarok részéről a felelet, de Pápai nem is maradt adóssa az örményeknek, mert a kádi előtt ezeket e szókat pöké ki nagy ügyesen: „Nem léssen nekik semmi bajuk, de ha azután az ő tyukjok a mi kakasainkhoz jönnek, akkor semmiről nem felelek.” A kádi törökösen mosolygott s azt mondta, hogy örökké annak van igaza, aki a legjobban felel.

A békeesség azért sohasem állott helyre a magyarok és az ottvaló lakosok között, akik görögök, örmények és zsidók voltak, szinte egyaránsú számban. Az örmények legfőképpen a „tyúkjaiakat” féjtették, akikre a magyarok törvényt akartak volna tenni. A görögök szerfelett kevély népek voltak, a zsidók pedig ott is olyanok, mint egyebütt a világon. Háborúságra mégsem került a dolog, mert ott örködtek a szpáhi-katonák s azok egy szempillantás alatt bárki rendetlenkedőt felmagasztaltak a piacon.

A rodostói rák még lassabban járt a hátán az idővel, mint a jenikői. Kelemen sokat volt unadalomban, mert a kertben és a mezőkön való sétálásba is beléun az ember. Unadalmában a régi királyok cselekedeteiről írt leveleket és példabeszédekkel bizongatta, hogy mindnyájan egyenlők vagyunk az Úr előtt és hogy „azt a szomorúságot kell nekünk jőneven venni, amelyet onnét fellyül küldenek reánk; és nem azt, amelyet mi csinálunk magunknak”.

Az ő szomorúságát felülről küldték reá s azért mindig „remésséggel pihegett”. Azt is minden nap reménlette, hogy egyszer eljön az idő, amikor

viSSzamehet Erdélybe, minek a címeribe az a hűtelen káposzta került. De az az idő egyre nem akart jöni. Helyette megérkezett ellenben a pestis és „sétálni kezdett közöttük”. Elsőnek egy Horváth Ferenc nevű embert ragadott el, azután pedig Bercsényiné felett kezdtek kaszálni a szénát. Tudni lehetett, hogy „már hamarébb meglátja a menyországot, mint Magyarországot, de bizony jobb is az első a másíknál”. Amikor megholt, a vén Bercsényi nem tett nagy zokogásokat, mint ahogy gondolni lehetett volna, hanem inkább a kincses ládákat nézegette. Kelemennek egy szíkrát sem tetszett a dolog, mert hideg és reszkető pennával írta: „Vallyon nem házasodik-é még meg? Mert itt nincsen más leány, hanem Zsuzsi. Zsuzsihoz pedig még más is tartaná közit, de aki gazdagabb, a hatalmasabb.” Jól megsejtette a jövőt, mert a vén Bercsényi csakugyan szerette a bárányhúst, és nem sok idő teltivel Zsuzsit feleségül vette. „Ilyen a világ! Rendszerént a szegény fogja meg a madarat és a gazdag eszi meg.”

A test után a szív is bujdosásra került hát. Csak éppen az elme maradt meg szabadnak és járkálónak. Bojgott is a Kelemen elméje ebben az időben eleget, mert a pápától elkezdve a módos püspökökig és a selyemhernyóig sok mindenkit felkeresett. S még fel egy haszontalan diákot is, aki a mátkáját nem akarta elvenni feleségül, mert a vigyázatlan leány tánc közben egy kis szelet talált bocsátani. De „amely deákból az olyan szél kifujja a szeretetet, az megérdemli, hogy a leányok sok babot és retket egyenek”.

S amíg így járkált az ő egészséges elméje, azalatt „az irtalmas Isten a Bercsényi úr lábaiba tette a purgatóriumot”. Dehát ilyen a világ! „A benne való életnek a kezdete nyomorúság, a közepe nyughatatlanság, a vége fájdalom és szomorúság.” Hanem a reménség a Bercsényi halála után is csak reménség maradt, mert Zsuzsinak igen kedves volt a grófné titulus, mit némi vagyon mellett az ura hagyakozott reá. Inkább elpájázott grófnésan Lengyelországba, semmint a Kelemen felesége legyen. Úgy kifogytak tehát az asszonyi nemből, hogy bátron lehetett írni: „Még végtire olyan szokás lesz közöttünk, valamint az Áthos hegyén lakó görög barátoknál, ahova nemhogy szabad volna menni az asszonyoknak, de sőt még semminemű nőstény állatot nem szabad tartani.”

Zsuzsinak a nyomán öregedni kezdett lassanként az idő s elfogyott a szerelem is, mint a lassújárású hold. Dehát „akármelyik nagy tűz elaluszik, ha annak eledelt nem adnak”. Csak éppen az a tűz nem aludt el, amelyiknek a közepiben a Kelemen Édes Nénje ült, olvasván nagy gyönyörködéssel „az ésszel és a nyájassággal írott leveleket”. De azokat lehetett is nagy gyönyörködéssel olvasni, mert szép dolgok és élvezetesek állottak bennök, ami a törökök életit és legkivált furcsa vallását illeti. Ők is sokmindentől megtartózkodnak, amitől a keresztény embernek is kötelessége volna, de sőt még az ő nagybójtjokban nemcsak a tiltott eledelekről, hanem attól az édességtől is,

melyet az asszonyember nyújthat csupán. Jó is az, mértékletesnek lenni, mert aki nagy mohósággal gyúrja bé magába az ételt, az a „fogával ás magának vermet”. Akinek pedig a hasa nem árvízben, hanem „árborban” úszik, arról mijót lehessen mondani? Azt bizonyosan nem, amit arról, „aki idős leánnyal hál, mert az olyan jó cselekedet, mint a szegényeknek való alamizsnálkodás”.

Sohasem esik haszontalanba, ha valaki mértékletességre akarja tanítani az embereket, de hol van az a nagy és hatalmas, aki a halált tudná megtanítani erre? Mert imé, minél többet megevett már a bujdosók közül, annál többre és nagyobbra fente a fogát! Eljött már a fejedelemért is s mihelyt megállott az ágya mellett, már „a lélek kiment belőle s csak a halál maradt benne”.

Fekete angyal vitte el a lelkit.

Most már csakugyan „olyanok lettek az árva magyarok, mint az evangéliumi beteg, aki harminc esztendeig volt a tó mellett: várván, hogy valaki vesse belé, amikor az angyal felzavarja”. Az angyal felzavarta a kicsi magyar tavat, de nem akada, aki belévesse őket a tóba. Egyszeriben felbomlott a rend, s bizony Kelemennek sokszor eszibe jutott, hogy mit mondott volt neki egyszer a fejedelem: „Hadd el, még sokszor eszedbe jutok, ha meghalok.” Hiába jött el a szegény nagy fejedelem öregebbik fia, mert az „igen messze esett az alma a fájától” s még azt a kicsi rendet is felforgatta, ami még megvolt.

De „az Isten azt akarja, hogy fussunk az ő akaratján”.

Azt akarta a török császár is, amit az Isten, mert ember sohasem akarhat mást, mégha olyan nagy és hatalmas is, mint a császár. Ezen az „akaraton” azután igazán futni kellett, mert a török császárnak valami olyan nagy galuzskát adtak a németek, amit nem akart lenyelni: azt gondolta tehát, hogy megszaszaltja a bujdosó magyarokat s megjárattja őket Erdély körül, hadd legyen a németnek is az ijedtség a hopmestere. Hamar elindultak tehát Konstantinápoly felé, ahol elsőbben is meglátogatták a török fővezért, kihez Kelemen szerint „nagy vizes pompával” mentek, mert éppen nagyon esett az eső. Itt a török császár Józsefet Erdély fejedelminek nyilvánította és a többivel együtt Csernavodára küldte. Mindent szaladva cselekedtek, sőt folytonosan repülőfélben voltak, de a halál jobban tudott repülni, mert Csernavodában utólérte a friss fejedelmet és meghívta magához.

Minden olyan jegyben állott, hogy immár „apostolok eloszlása lészen”.

Kelemen Bukarestbe ment, hogy a vajdát szép szavakkal meglátogassa. A vajda táborban volt, vagyis sátor alatt a maga káposztás kertjében. Itt beszélgettek egy kurta időt, azután pedig Molduvába indult Kelemen. A kövér és virágos mezőkön sok kedvit talált, de a szeme mégis inkább járt az erdélyi hegyek irányába. „Örömezt bément volna Zágonba, de az Úr befedezte előtte az odavivő utakat.” Igyhát csak Jász városába mehetett el, ahonnét két hónap

mulva a kozákok megszalasztották. Ismét futni kellett az Isten akaratján, melynek a végiben ott állott Rodostó. Rodostóban pedig a halál.

Három török császárt szolgált ki és ötvenöt török fővezért. De gondolatot csak egyet: az Istenét, mely egyben a magyaroké is volt.

*

Hát szeretett és jó Édesanyám, én ennek az embernek az életinél szebb megírni valót nem találtam a kied számára. Most a levelem végén, ahogy elgondolkozom, különösképpen kicsordul a szívemből valami és kicsordul a szememből a könny is. Mert csak mi tudjuk ketten, hogy kied is számkivetett életet élt örökké, melyet úgyszintén csak nyájas elmével és béaranyozott türelemmel tudhatott elviselni.

Hálá legyen az Istennek a nyájas elméért és a béaranyozott türelemért, melynek szárnyai alatt talán a jövőendőben is reménységgel pihegetünk. Ámen.